

IRODALOMISMERET

XV. évfolyam, 2004. 3. szám

Megjelent: 2004. szeptember

Móricz Zsigmond és Móra Ferenc százhuszonöt éve

ADY ENDRE: Levél-féle Móricz Zsigmondhoz	4
ADY ENDRE: Móricz Zsigmond	5
MÓRICZ ZSIGMOND: Babits Mihállyal a Garda-tón	7
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Móra Ferenc	17
PÉTER LÁSZLÓ: „Lélekarc”	20
UJVÁRY ZOLTÁN: Néprajz Móra Ferenc műveiben – Előszó; Megkövesedett néprajz, élő régészet. Mátyás király Kótyon; Kossuth-apánk; Petőfi emléke; Ág Illés nevezetű huszárgyerekek; A rabbi temet; Noé, az ördög és a füst; Szent Iván tüze; Ispilangi rózsza; Karácsonyfa; Nyúlháj, daruháj	21
KISSNÉ KOVÁCS ADRIENNE: Az emberül-szólás írója	36

Keresztury Dezső centenáriuma

OROSZ LÁSZLÓ: „Az első szerelem” – Keresztury Dezső kedves Berzsenyi-verse	38
KERESZTURY DEZSŐ: Emlékezéseim – Előhang (részlet)	41
KARÁCSONY ZITA: Aki Európa jövőjében kereste helyünket	42
VILLÁNYI ZITA: Kereszturyád	43
LAKATOS ISTVÁN: „Van mire visszanezünk bőven” – Keresztury Dezső öt dedikációja Németh Lászlóéknak	44

*

TŐZSÉR ÁRPÁD: Faustus Prágában (Részletek az azonos című drámai költeményből)	46
Három jegyzet Amade Lászlóról – Háromszáz éve született a magyar rokokó kiválósága	60

Egyházművészet – muzeológia

SZILÁRDFY ZOLTÁN: A kegyképek Bálint Sándor szemével	63
Lebontották Bálint Sándor szülőházát (Magyar Nemzet, 2003. augusztus 4.)	66
„Ikongráfia – kultusztörténet”; Szilárdfy Zoltán „képes tanulmányai” (Kovács Sándor Iván)	66

Nyelv-társ

HOLCZER JÓZSEF: Jogos a hiányérzetünk; Keresztül, de nem külön!	78
---	----

Balassi-kutatók

MAJSAI ORSOLYA: Bán Imre (1908–1990)	80
PARRAGI ZOLTÁN: Komlovszki Tibor (1929–1996)	83

Közlemények

BEKE JÓZSEF: Zrínyi szavainak magyarázatához – 14. „magános való dolog”	86
MÁJER TAMÁS: A „Szigeti veszedelem” és a képiség	94
HORVÁTH KATALIN: Lektorai jelentés a „Zrínyi-szótár”-ról, <i>Beke József</i> válaszával	99
BENEDICT, FREICHERR VON PÜCHTER: István király (legenda, 1824) – <i>S. Sárdi Margit</i> fordítása	107
BAKSA PÉTER: Sztrokai (Sztrókay) Antal	108
LENGYEL ANDRÁS: Kosztolányi Dezső 1935. évi „összegyűjtött költeményei”-nek keletkezéstörténetéhez	110
KOLOZSI KISS ESZTER: Néhány szó Kosztolányi Dezső haiku-fordításairól	113
LÉGRÁDI IMRE: A „Thomas Mann üdvözlése” utolsó soráról	116
BAKÓ ENDRE: Karinthy és a „Pulykakakas”	118
Horváth János szakdolgozat-bírálati, VIII. (közreadja <i>Nagy Mária</i>)	129

Könyvajánló

Magyarország híres hőseinek arcmásai – Wideman-rézmetsetek, 1652; Rózsa Gyula kíséző tanulmányával: A Wiedeman-album ajánlása; A száz magyar főúr száz latin jelmondatának magyar szövege (fordítók: <i>Zalán-Lipák Sára, József Andrea</i>); a Helikon Kiadó vásárlási felhívása és kedvezménye; A Hallei Francke Alapítvány Hungarica-gyűjteménye (<i>Helmut Obst</i> tanulmányát fordította <i>Erdőkertesi Kun Ágnes</i>); Halle és Magyarország kulturális kapcsolatainak forrásairól (<i>Monok István</i>); Móra-ábécé – Péter László: Móra műhelyében; Olvassuk el! – Újváry Zoltán: Néprajz Móra Ferenc műveiben (<i>Kissné Kovács Adrienne</i>); Lőrinczy Huba: Világkép és regényvilág – Újabb Márai-tanulmányok (<i>Erdőkertesi Kun Ágnes</i>); Orczy Lőrinc Leveleskönyve (<i>Rizmajer Ágnes</i>); Szélfjegyzetek Suhai Pál Tankönyvcsaládjához (<i>Kerényi Ferenc</i>)	132
---	-----

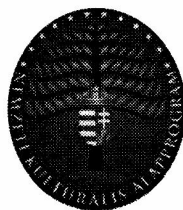
Visszhang

A „HÍD” hetven évéről (<i>Ózer Ágnes</i>)	157
Helyreigazítás (<i>Stoll Béla</i>)	158
A nevek felsorolása és a magyar szentkorona a Wideman-albumban	159

Támogatóink:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

kációk vannak tervbe véve, melyek a régi nyomtatványok és térképek között szereplő, valamint az archívum kéziratárában fellelhető hungaricumokat mutatják be.

A budapesti, szegedi és hallei munkatársak szorgalma és elhivatottsága nélkül ez a portrékötet nem jöhetett volna létre. Külön köszönet illeti meg a katalógus fíradhatatlan munkatársait: Verók Attilát és Rózsa Györgyöt, akiknek hallei tudományos útját a budapesti Klebersberg Kunó Alapítvány és a Francke Alapítvány Fritz Thyssen ösztöndíja tette lehetővé. A katalógus gondos áttanulmányozását Roswitha Förster vállalta magára, a szerkesztői munkát Bettina Citron végezte, a bibliográfiát Anke Mies állította össze, a portrégrafikákról pedig Klaus Goeltz készített fényképeket. Hálás köszönet jár nekik, mint ahogyan dr. Monok Istvánnak, dr. Brigitte Klosterbergnek és a tübingeni illetőségű Max Niemeyer kiadónak.

Fordította: ERDŐKERTESI KUN ÁGNES

Monok István

HALLE ÉS MAGYARORSZÁG KULTURÁLIS KAPCSOLATAINAK FORRÁSAI RÓL

A magyarországi történeti kutatásokban a külföldi magyar vonatkozású dokumentumok feltárására irányuló törekvések mindig erősebben voltak jelen, mint más országokéiban. Igaz ez az állítás még akkor is, ha a szellemi áramlatok története szempontjából „befogadó” – például a közép-európai (cseh, lengyel stb.) – népekkel hasonlítjuk is össze. A „kibocsátó” kultúrák képviselőit a kapcsolattörténeti kutatások elsősorban, mint saját nemzeti kultúrájuk hatástörténete érdekli. Bárhogy is legyen, az érdekeltség a kapcsolattörténeti források feltárására, nyilvántartására és értékelésére kölcsönösnek mondható. A magyarországi kutatások további jellegzetessége az, hogy mindig a Kárpát-medencében élő népek kapcsolatrendszerét dokumentálta. Kezdetben, mint hungaricumot¹, majd mint magyart, de az elmúlt néhány évtizedben már gondosan ügyelt arra, hogy különbséget tegyen a magyar állami keretek között élő népek – főként németek, szlovákok, románok stb. – kultúrájának képviselői között. Halle kapcsán különösen fontos ezekről a kérdésekről beszélni, hiszen August Hermann Francke, illetve az őt körülvevő, az őt követő személyek igen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a Kárpát-medence különböző népeinek képviselőivel külön is legyen kapcsolatuk.²

A magyar historia litteraria David Czvittingertől (1676–1743) tartó története igazolja állításunk igazát.³ A selmecebányai német polgár Czvittinger számára a XVIII. század elején sem volt még kérdés, hogy „Specimen Hungariae literatae”⁴ címmel melyik nemzetiség íróit vegye számba, hiszen hungarus tudata magától értetődően sorolt a „hungarusok” közé a magyarok mellett a szlovákokat vagy a németeket is. A kálvinista magyar Bod Péter (1712–1769) egyháztörténeti összefoglalásából⁵ sem maradtak ki a szász, vagy szlovák evangélikusok csak ezért, mert nem magyarok. A XIX. századi (főként az 1867 utáni) és a XX. század eleji magyar egyház- és művelődéstörténet viszont nagyon sok személyt „magyarizált”, legalábbis – a kor rossz szokásainak megfelelően – magyarra fordították a neveket, még akkor is, ha némely

összefoglalás címében törekedtek a mai értelemben vett korrektségre.⁶ Az elmúlt évtizedekben a magyar kutatók túlnyomó többsége tudatosan figyel arra, hogy a történelmi Magyarországról írva megkülönböztesse a magyar, a német, a szlovák, a román stb. neveket egymástól, ha az lehetséges. Nem magyar művelődéstörténetről, hanem magyarországi művelődéstörténetről írunk.⁷ Ezt várnánk el a szomszédos országok szakembereitől is, az anakronisztikus elnevezéseket nevetségesnek, és megtévesztőnek tartjuk.⁸

Mostani vállalkozásunkat, „Die Hungarica-Sammlung der Bibliothek der Franckesche Stiftungen” kifejezetten azzal a céllal indítjuk útnak, hogy a hallei intézmények és a Kárpát-medence kapcsolatait dokumentáló forrásokat először jegyzék-szerűen számba vegyük, majd – ha lehetséges – tematikus rendben, eredeti nyelven, in extenso közre is adjuk.

Mi indokolja egy külön sorozat kiadását egy ilyen témával? A kora újkori Magyarország lakosai a reformáció programjának meghirdetését követően nagyon gyorsan kialakították kapcsolataikat az új egyház intézményeivel. Az ország lakossága többségében protestánsá lett a XVI. század végére. A Kárpát-medencéhez közeli szász területek oktatási intézményei 1522-től kezdődően fontos szerepet játszottak a felsőoktatás nélküli Magyarország értelmiségi rétegének kialakításában.⁹ Wittenberg 1522-től a század végéig a magyarországi hallgatók legkedveltebb egyeteme lett.¹⁰ A XVII. század folyamán megcsappant ugyan az érdeklődés iránta,¹¹ de a XVII. század végétől kezdődően a XIX. század közepéig a szász területek felsőoktatási intézményei (Wittenberg, Halle, Leipzig) népszerűek maradtak, és a sokan választották a közeli jénai egyetemet is. Az erdélyi származású hallgatók az utóbb jelzett periódusban 69 európai felsőoktatási intézményt látogattak (összesen 5385-en iratkoztak be). A jelzett három szász intézménybe ezek közül 805-en jártak, ezen kívül Jénába 1669-en.¹² A magyarországi hallgatók hasonló arányban látogatták ugyanezeket a képzőhelyeket,¹³ állítható tehát, hogy a magyar művelődéstörténet szempontjából kiemelt jelentősége van a szász gyűjtemények rendszeres kutatásának.

Halle már a wittenbergi egyetem oda költözése előtt, mint egyetemi város, és mint a Franckesche Stiftungen városa központi helyé vált a magyarországi kapcsolatokat tekintve. Az egyetemi könyvtárba került a wittenbergi magyar könyvtár,¹⁴ amelynek 1755-ben készült katalógusát a közeli jövőben tervezzük kiadni.¹⁵ A Halléban járt magyarországi hallgatók közül kettőnek megjelent utazási naplója,¹⁶ de a XVIII. századot tekintve a legfontosabbnak – és eddig a leginkább kutatott területnek – a Franckesche Stiftungen magyar könyvtára, illetve magyar vonatkozású dokumentumai bizonyultak.¹⁷

A magyarországi pietizmus kutatásában megszülettek azok a ma már klasszikusnak számító művek, amelyek általánosságban, hosszabb alap kutatások, és részletes dokumentáció nélkül értékelték a pietizmus hatását.¹⁸ A magyar retrospektív nemzeti bibliográfia összeállítása során külön figyelem irányult a hallei és jénai impresszumú könyvekre,¹⁹ Szelestei Nagy László²⁰ és Németh S. Katalin²¹ XVIII. századra vonatkozó tanulmányai pedig a pietizmus hatásának összetettségét elemezték. A fordulópontot a kapcsolattörténeti kutatások terén azonban a Franckesche Stiftungen újja szervezése jelentette. A Stiftungen keretében létrehozott Interdisziplinäres Zentrum für Pietismusforschung kapcsolatai a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszékével, és az Evangélikus Hittudományi Egyetemmel (Budapest) máris két monografikus feldolgozással gazdagították a kapcsolattörténeti szakirodalmat.²² Az egyes forrásokat tartalmi szempontok szerint is értékelő munka segítésére fontosnak látszik a

gyűjtemények (könyvtár, kéziratár, levéltár) gyors feltárása. E munka szervezeti kereteit a Franckesche Stiftungen és az Országos Széchényi Könyvtár együttműködési megállapodása biztosítja, és eredményeként számolunk azzal, hogy a könyvtár magyar vonatkozású dokumentumainak formai leírását, az első, forrás közeli interpretációkkal közre adhatjuk.

JEGYZETEK

- 1 A középkor és a kora újkor „Hungaria” fogalmáról, illetve a „hungarus” tudatról lásd: Szűcs, Jenő: Nemzetiség a feudalizmus korában. Bp., Akadémiai Kiadó., 1972., illetve legutóbb: Klaniczay, Tibor: Die Benennungen „Hungaria” und „Pannonia” als Mittel der Identitätssuche der Ungarn. in: Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn. Hrsg. von Klaniczay, Tibor – Németh, S. Katalin – Schmidt, Paul-Gerhardt. Budapest, Balassi Verl., 1993. (Studia Humanitatis Bd. 9.) 83–100.
- 2 Csak a példa kedvéért lásd Johann Filstich brassói rektor levelét Anastasius Freylinghausennek (1729) az erdélyi románokról, illetve Font Zsuzsa összefoglalóját a halleiek missziós tevékenységéről: Font Zsuzsa: Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában. Szeged, 2001. (a továbbiakban FONT 2001.) 80–90., 204–207.
- 3 Nem szándékozunk ezen a történeten végig haladni. Összefoglalóan lásd: Holl Béla: A historia litteraria magyarországi története. In: Uő.: Laus librorum. Válogatott tanulmányok. Szerk. Monok István, Zvara Edina. Budapest, 2000. (METEM könyvek 26.) 89–132.
- 4 Frankfurt – Leipzig, 1711.
- 5 Bod, Petrus: Historia Hungarorum Ecclesiastica. Vol. I–III. Leiden, 1888–1890.
- 6 Példaként lásd: Zsilinszky, Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. (Geschichte der protestantischen Kirche in Ungarn.) Budapest, 1907.
- 7 A legjobb példa a legfrissebb hallei kiadványokon szereplő magyar és szlovák szerzőjú tanulmányok névhasználatának összehasonlítása: Halle und Osteuropa. Zur europäischen Ausstrahlung des hallischen Pietismus. Hrsg. von Johannes Wallmann, Udo Sträter. Halle-Tübingen, 1998, Franckesche Stiftungen, Max Niemeyer. (Halleische Forschungen, Bd. 1.) (a továbbiakban: Halle und Osteuropa 1998.)
- 8 A 2000-ben megjelent „Missale Bratislavense” című CDROM például elképesztően félreinformál, és hamis információkat terjeszt. „Bratislava” soha sem volt latinul „Bratislavium”, viszont van neki tisztességes latin neve: Posonium. A reformáció nem Szlovákiában volt, hanem a Királyi Magyarországon, de ettől függetlenül szlovák reformáció igenis volt. A hallei pietizmus sohasem volt hatással Szlovákia iskoláigéyre, a szlovák iskolákra viszont igen. Cf. Vesely, Daniel: Mattias Bel und der Einfluss des hallischen Pietismus auf Kirche und Schulwesen der Slowakei. In: Halle und Osteuropa 1998. 243–262.
- 9 Cf. Klaniczay, Tibor: Les intellectuels dans un pays sans universités (Hongrie: XVIIe siècle). In: Intellectuels français, intellectuels hongrois. Ed. par Béla Köpeczi, Jacques Le Goff. Budapest–Paris, 1985. 99–109.; Klaniczay, Tibor: Die Soziale und institutionelle Infrastruktur der ungarischen Renaissance. In: Die Renaissance im Blick der Nationen Europas. Hrsg. von Georg Kaufmann. Wiesbaden, 1991. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung. Bd. 9.) 319–338.
- 10 Bartholomaeides, Johannes Ladislaus: Memoria Hungarorum, qui in alma quondam universitate Vitebergensi ... studia .. confirmarunt. Pest, 1817.; Thury Etele: A wittenbergi akadémián járt magyar tanulók társaságának anyakönyve 1555–1608. In: Uő.: Iskolatörténeti adattár. II. kötet. Pápa, 1908. 3–67.; Asztalos Miklós: A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601–1812. In: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár Vol. XIV. Budapest, 1931. 111–201.; Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. Összeáll. Szabó Miklós, Tonk Sán-

- dor. Szeged, 1992. (Fontes rerum scholasticarum. IV.); FONT 2001. 165–180.
- 11 Cf. a 9. jegyzetet. A Királyi Magyarország területéről egyes városok és főúri patrónusok kiemelten támogatták az ortodox Wittenberg látogatását. Cf.: A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai 1602–1624. Sajtó alá rend. Dományházi Edit, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Latzkovits Miklós. A szövegeket összegyűjt. és vál. Herner János. Szeged, 1989. (Fontes rerum scholasticarum. I.); Lőcsei stipendiánsok és literátusok I. Külföldi tanulmányutak dokumentumai 1550–1699. Sajtó alá rend. Katona Tünde, Latzkovits Miklós. Közrem. Bartók István, Endrei Eszter, Latzkovits Ágnes, Lázár István Dávid, Lesznyák Márta, Nagyhegyesi Mónika, Vida Andrea. Szeged, 1990. (Fontes rerum scholasticarum. II/1..)
- 12 A statisztikai adatok forrása a számos kisebb publikáció adatainak kumulálásával létrejött kötet: Szabó Miklós—Szögi László: Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849. Marosvásárhely, 1998, Mentor Kiadó. Lásd még: Révész Imre: A jénai egyetemen tanult magyarok és erdélyiek névsora 1550–1850. Magyar Történelmi Tár, IX. kötet, Budapest, 1861. 218–238.; Schiel, Gottfried—Herfurth, Franz: Verzeichniss der auf der Universität zu Jena immatriculierten Ungarn und Siebenbürger. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, N. F. XII (1874) 312–353.
- 13 Mocos Gyula: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen 1548–1883. Budapest, 1890. (Magyarországi tanulók külföldön. 1.); Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. (Ungarländische Studenten an den deutschen Universitäten und Hochschulen.) Budapest, 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban. 5.)
- 14 Bucsay, Mihály: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. – Altungarische Bücher der Ungarischen Nationalbibliothek in Halle a. d. Saale. Budapest, 1941. (A középeurópai protestantizmus könyvtára – Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donaunraum. Bd. 1.); Pálffy, Miklós: Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek. Halle, 1967, Niemeyer Verl. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale. Bd. 6.); legújabban: Sommer, Dorothea: Die ungarische Bibliothek zu Halle – eine Geschichte von nicht geschriebenen, verschollenen, gedruckten und digitalen Katalogen. Mitteilungsblatt der Bibliotheken in Niedersachsen. 2000. Heft 115. 14–22.
- 15 Gábor Ildikó készíti elő a kiadást a hallei kollegákkal. Cf.: Gábor, Ildikó: Die Bibliothek der in Wittenberg studierenden Ungarn in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1986/10. 442–447
- 16 Bucsay Mihály: Szemján Mihály tanulmányútja 1770–74-ben Halléban, Jénában és más német egyetemen, úti emlékkönyve alapján. Budapest, 1942. (A középdualai protestantizmus könyvtára. 3.); Kérészi István omniáriuma. Közreadja Lázár István Dávid. Szeged, 1989. (Peregrinatio Hungarorum. 4.)
- 17 Cf. Raabe, Paul (Hrsg.) Pietas Hallensis universalis. Weltweite Beziehungen der Franckesche Stiftungen im 18. Jahrhundert. Halle, 1995, Verlag der Franckeschen Stiftungen.
- 18 Cf. Payr Sándor: Magyar pietisták a XVIII. században. Budapest, 1898. (Magyar protestáns egyháztörténeti monográfiák. 1.); Teutsch, Friedrich: Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen. Bde. 1–2. Hermannstadt, 1921.; Szent-Iványi Béla: A pietizmus Magyarországon. Budapest, 1936.
- 19 A kérdéskör teljes bibliográfiájával: Ecsedy, Judit: Alte ungarische Bücher mit falschen deutschen Druckorten 1561–1800. Budapest, 1999, Borda.
- 20 Lásd például: Pietizmus és magyar nyelv a 18. század első felében. Protestáns Szemle, 1994. 207–215.
- 21 Bethlen Kata és Eleonore Petersen-Merlau. In: Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékeztére. Szerk. Jankovics József. Budapest, 1994, Balassi Kiadó. 379–385. – Ez a tanulmány mutat rá arra a jellegzetességre, amely a pietizmusnak a magyar kálvinisták körében tett hatásában áll. Ezzel kapcsolatban lásd Csepregi Zoltának a 20. jegyzetben idézett monográfiáját,

és: Nagy, Márta: „Pietas Hungarica”. Die ungarischen Übersetzungen des Wahren Christentums und des Paradiesgärtleins von Johann Arndt. In: Halle und Osteuropa 1998. 275–282.; Font, Zsuzsanna: Ungarische reformierte Studenten in Halle bis etwa 1733. In: Halle und Osteuropa 1998. 283–298.

22 Ezek a monográfiák a teljes magyarországi kapcsolattörténeti bibliográfiát is tartalmazák: Csepregi Zoltán: Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez. Budapest, 2000. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 36.); FONT 2001.

Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle

Teil 1: Porträts

Herausgegeben von
Brigitte Klosterberg und István Monok

Bearbeitet von
Attila Verók und György Rózsa

Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle
im Max Niemeyer Verlag Tübingen

